

З ІСТОРІЇ АРХЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ЗАХОДУ УКРАЇНИ

УДК 902.001.55 (477.84) „1968/1989”

РУСЛАН КОРОПЕЦЬКИЙ

ПАМ'ЯТКА КРЕМЕНЕЦЬ І У ДОСЛІДЖЕННЯХ В. САВИЧА (1968-1989 РР.)

Стаття присвячена історії дослідження палеолітичної стоянки Куличівка. В центрі уваги – роботи експедиції В. Савича у 1968-1989 рр. На базі узагальненого джерельного матеріалу (звітів експедиції) подано коротку характеристику польових досліджень. Проаналізовано низку проблем інтерпретаційного характеру, актуальних до наших днів.

Ключові слова: верхній палеоліт, житлова споруда, історія досліджень, Куличівка, культурний шар.

Вступ. Стоянка розташована в околицях м. Кременець (Тернопільська область) на горі Куличівка, яка належить до північних відрогів Кременецьких гір на межі Малого Полісся та Подільського плато. Кременецькі гори відносяться до рідкісного типу денудаційних, або ерозійних гір, які утворились внаслідок розмиву Подільського плато. Вони утворені морськими осадовими породами крейдового періоду мезозойської ери та континентальними відкладами четвертинного періоду. У їх нижній частині – біла крейда та поклади кременю, вище – глина й пісок, а у верхніх нашаруваннях – вапняк¹. Крейдові породи формують основу площадки, на якій міститься стоянка².

Дослідження стоянки можна умовно розділити на три етапи. Перший тривав від її відкриття О. Цинкаловським у 1937 р.³ до кінця 1960-х р. Упродовж означеного періоду проводились невеликі розвідкові обстеження стоянки. Спочатку це зробив її першовідкривач, згодом (у 1948 р.) тут працювала Дубно-Кременецька палеолітична експедиція під керівництвом М. Рудинського⁴. На ній побували також О. Черниш, І. Шовкопляс, І. Іванова та деякі ін. дослідники. Куличівка увійшла в наукову літературу, як пункт раннього періоду верхнього палеоліту.

Другий період досліджень – стаціонарні польові роботи – почався у кінці 1960-х і тривав до кінця 1980-х рр. Саме цей етап є предметом нашого дослідження. Він пов'язаний із діяльністю археологічної експедиції Інституту суспільних наук АН УРСР під керівництвом В. Савича. Цікаво, що ці широкомасштабні розкопки почались нібито без попередньої підготовки (у

звітах В. Савича не згадується про жодні розвідкові роботи, які б передували початку його експедиції). Упродовж понад двадцяти років польових досліджень було накопичено величезний фактичний матеріал. Досліджено біля 3000 м² площі, на яких виявлено понад 600 тис. крем'яних артефактів (рис. 1). Разом з тим виникла низка питань, які стосувалися найважливіших аспектів інтерпретації пам'ятки.

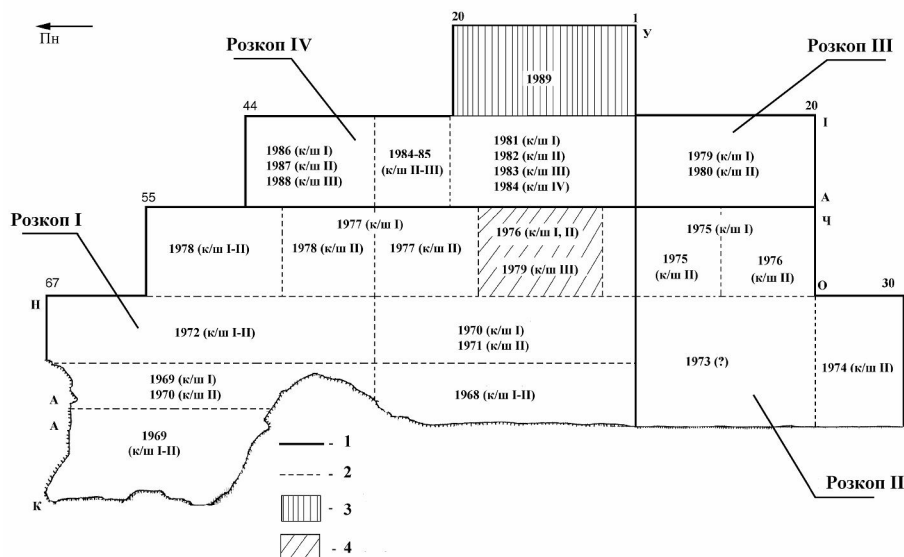

Рис. 1. Кременець І (Куличівка). Дослідження В.П. Савича (1968-1989 рр.). Загальний план розкопів.

Умовні позначення:

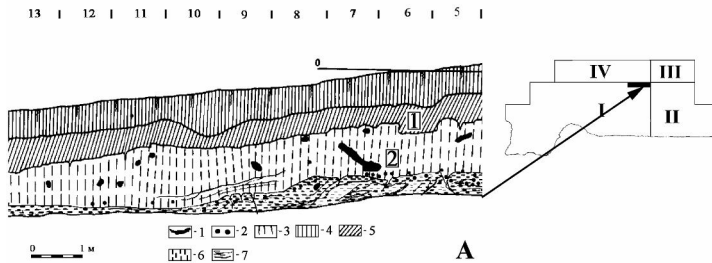
1 – межі розкопів; 2 – межі ділянок; 3 – ділянка, на якій у 1979 р. вперше виявлено к/ш III; 4 – ділянка, на якій досліджено лише шари доби палеометалів.

Спроби вирішити ці питання стали основою останнього, третього етапу досліджень пам'ятки, який триває до наших днів. Він охоплює різні інтерпретаційні підходи, які ґрунтуються на теоретичних розробках, нових польових та камеральних дослідженнях матеріалів Куличівки.

В. Савич. Біографічна довідка. Володимир Петрович Савич народився 27 липня 1923 р. у с. Ігровиця Тернопільського району. У 1947-1952 рр. навчався у Львівському державному педагогічному інституті. 1952-1967 рр. працює у Львівському історичному музеї, спочатку молодшим науковим співробітником, а з 1959 р. – завідувачий відділом історії первісного суспільства. У 1967 р. переходить на роботу в Інститут суспільних наук АН УРСР.

Рис. 2. Кременець І (Куличівка). Страти-графічні розрізи.

А. Розріз східної стінки розкопу І (дослідження 1976 р.) (Савич, 1976, с. 131, рис. VII).

Умовні

позначення:

1 – кротовини; 2 – крем'яні знахідки; 3 – орний шар ґрунту; 4 – сірий підзолистий ґрунт; 5 – темно-коричневі суглинки (к/ш І); 6 – світло-коричневі суглинки (к/ш ІІ); 7 – смугасті супіщані суглинки Б. Розріз східної стінки розкопу І (дослідження 1979 р.) (Савич, 1980, с. 87, рис. І).

Умовні

позначення:

1 – кротовини; 2 – крем'яні знахідки; 3 – грудки вохри; 4 – орний шар ґрунту; 5 – сірий підзолистий ґрунт; 6 – темно-коричневі суглинки (к/ш І);

7 – світло-коричневі суглинки (к/ш ІІ); 8 – смугасті супіщані суглинки (к/ш ІІІ); 9 – брунатні суглинки з темними смужками (тверда кальцинована глина).

В. Розкоп ІV (дослідження 1984 р.). Розріз східної стінки розкопу. Фрагмент (Савич, 1986, с. 144, рис. І).

Умовні позначення:

1 – сірий підзолистий ґрунт; 2 – темно-коричневі суглинки к/ш І); 3 - світло-коричневі суглинки к/ш ІІ); 4 – лінза сірої глини; 5 – темно-коричневий смугастий пісок; 6 – залишки темно-коричневого викопного ґрунту (к/ш ІІІ); 7 – темно-коричнева смугаста глина; 8 – сіра, тверда кальцинована глина; 9 – лінзи світло-сірого піску; 10 – чорна смуга завтовшки 5-8 см; 11 – кротовини; 12 – мерзлотні тріщини із світлими запливами; 13 – крем'яні знахідки; 14 – вуглики; 15 – грудки вохри; 16 – пачка смугастих суглинків (Савич, 1986, с. 144, рис. І).

Сфера наукових інтересів – палеоліт Волині. З 1969 р. – кандидат історичних наук (тема канд. дис.: “Пам'ятки пізньопалеолітичного населення Південно-Західної Волині”). Серед найважливіших досліджених пам'яток: Кременець І (Куличівка), Липа І, Липа VI. Помер у 1995 р.⁵

Діяльність експедиції В. Савича (1968-1989 рр.). Спочатку подамо короткий посезонний опис польових досліджень стоянки та простежимо, як з плином часу та накопиченням матеріалів змінювались погляди В. Савича щодо культурно-хронологічної позиції пам'ятки.

1968 р. Почались широкомасштабні стаціонарні дослідження пам'ятки. Впродовж польового сезону розкопано ділянку площею 235 м² (розкоп 30 x 8 м). Відразу встановлено, що пам'ятка має кілька шарів заселення: два – доби палеометалів (ранньоскіфський час та доба бронзи) та два – верхньопалеолітичного періоду (спочатку дослідник їх так і називав – “верхній” та “нижній” палеолітичні культурні шари; номенклатура змінилась після відкриття третього шару, на що буде вказано нижче). Останні були “прив'язані” до окремих геологічних верств (рис. 2, А). Загальна стратиграфічна схема пам'ятки мала наступний вигляд:

0-0,48 м – сірий ґрунт (культурний шар поселень бронзового та ранньозалізного віків);

0,48-1,10 м – темно-коричневі грудкуваті суглинки бурого забарвлення (верхній пізньопалеолітичний культурний шар);

1,10-2,19 м – світло-коричневі суглинки жовтуватого забарвлення (нижній пізньопалеолітичний культурний шар);

2,19 та нижче – супіски червоні з суглинковими прошарками⁶.

Ця схема не зазнавала принципових змін упродовж усього періоду досліджень В. Савича (лише пізніше доповнилась описами геологічних горизонтів, які містили нижні культурні шари).

Колекція крем'яних артефактів з ділянки 1968 р. налічує 13575 екз. (культурний шар I – 5727; культурний шар II – 7848). Збірка остеологічних решток не описана детально: відзначено лише поганий стан збереження знахідок, їхню малу кількість та загальну подібність матеріалів верхнього та нижнього верхньопалеолітичних шарів. На дослідженій ділянці зафіксовано три об'єкти. У культурному шарі I – залишки одного вогнища. У культурному шарі II – залишки двох вогнищ. Всі вищеописані плями вогнищ містились у центрі великих скупчень крем'яних артефактів. Останнє зауваження стосується і решти виявлених на пам'ятці вогнищ⁷.

1969 р. Досліджено ділянку на північ від розкопу 1968 р., розміром 35 x 8-16 м (площа – 366 м²). Потрібно відзначити, що тут не було виявлено слідів поселення доби бронзи. В. Савич висловив припущення, що це поселення не поширювалось на ділянку 1969 р.⁸ На усій площі розкопу досліджено лише I (верхній) культурний шар періоду палеоліту. Другий (нижній) через обмеженість фінансування розкопано лише на західній ділянці

(187 м²). Збірка крем'яних виробів налічує 13223 екз. (6886 – культурний шар II; 6337 – культурний шар I). Колекція остеологічних решток – 64 екз. (50 – культурний шар I; 14 – культурний шар II). Відкрито два об'єкти – вогнища у культурному шарі II та культурному шарі I. Вогнище з верхнього культурного шару досліджене не повністю. Його східний фрагмент залишився у недослідженій частині стоянки⁹.

1970 р. Головним завданням стало дослідження культурного шару II на ділянці розкопу 1969 р. (площа – 140 м²). На цій території зібрано велику колекцію крем'яних виробів (6781), окремі остеологічні рештки (найцікавіші зразки – фрагменти великих кісток та зубів мамонта планіграфічно пов'язані із житлом) та виявлено три об'єкти, які становили окремий комплекс – житло (перше з виявлених на пам'ятці) та два внутрішніх вогнища. Крім зазначеної ділянки у 1970 р. досліджено нову прирізку до розкопу I (зі східної сторони). Її розмір – 30 х 7 м. Проте через брак фінансування довелося обмежитися вивченням лише верхнього шару. Збірка крем'яних артефактів становить 3247 екз.¹⁰

1971 р. Упродовж цього сезону завершено дослідження нижнього культурного шару на ділянці, відкритій у 1970 р. (площа 210 м²). Загальна колекція зібраного крем'яного матеріалу налічує 31561 екз. Збірка остеологічних решток досить бідна. Серед останніх привертають увагу два великих фрагменти рогу оленя (19-22 см завдовжки), що прикрашені орнаментом з ямок, рисок та поздовжніх заглиблень.¹¹ Виявлені об'єкти становлять, на думку дослідника, частину окремого житлово-побутового комплексу. Це чотири вогнища; поблизу трьох з них простежувались скупчення кісток, переважно розбиті гомілки мамонтів¹².

1972 р. Об'єктом досліджень упродовж сезону 1972 р. була ділянка площею 259 м² (37 х 7 м), яка продовжила розкоп I на північний схід. На ній досліджено обидва верхньопалеолітичних культурних шари. Збірки крем'яних артефактів становили відповідно 7818 екз. (культурний шар II) та 16354 (культурний шар I)¹³. Серед невеликої колекції остеологічних матеріалів привертає увагу серія виробів з кістки з житлово-побутового комплексу культурний шар I: підвіска на пластинці рога північного оленя орнаментована ямками та поздовжніми лініями, фрагмент пластинки з бивня мамонта з отвором (В. Савич розглядає її як частину браслета), намистина прямокутної форми з рогу північного оленя (поруч з нею виявлено ще одну намистину – можливо із сланцю) та кістяна проколка¹⁴. Розкопками 1972 р. – зафіксовано велику кількість об'єктів. У культурному шарі II виявлено житлово-побутовий комплекс, який складався із житла, двох внутрішніх та трьох зовнішніх вогнищ. У культурному шарі I розкопано житло та одне внутрішнє вогнище¹⁵.

1973 р. Звіт за цей рік у науковому архіві Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України поки-що не виявлено. Судячи з загального плану розкопів та даних звіту за 1974 р., впродовж сезону 1973 р. експедиція

В. Савича досліджувала південно-східну частину пам'ятки (закладено розкоп II), однак не встигла завершити розкопки – культурний шар II.

1974 р. Завершено дослідження нижнього культурного шару на південній ділянці розкопу 1973 р. (площа бл. 150 м²). В. Савич зазначає, що ця ділянка є дуже бідною на знахідки, вона не містить жодних великих скупчень крем'яних виробів чи об'єктів. Два шурфи, що прокопані у південному напрямі, на відстані 10-15 м від розкопу 1974 р. показали повну відсутність культурного шару. З цього дослідник робить висновок, що ділянка 1974 р. є південною периферією поселення шару II¹⁶. Збірка крем'яних виробів дійсно невелика (лише 608 екз.), однак привертає увагу скупчення різнокольорової вохри (понад 50 грудок на 1 м²) у південно-східній частині розкопу¹⁷. Крім описаної вище ділянки розкрито нову площу (200 м²), яка розширила розкоп II на схід. Упродовж сезону 1974 р. досліджено лише поселення ранньоскіфського часу¹⁸.

1975 р. Продовжено роботи на ділянці 1974 р. Через брак фінансування та значну глибину залягання культурних шарів не проведено повного дослідження обох верхньопалеолітичних культурних шарів. Експедиція дослідила на усій території розкопу (200 м²) лише культурний шар I, тоді як культурний шар II було розкопано тільки у південній частині ділянки (100 м²)¹⁹. Верхній культурний шар був надзвичайно бідним на артефакти (лише 35 сильнопатинованих кременів). Це дало підстави В. Савичу стверджувати, що означена ділянка є південною периферією поселення культурний шар I²⁰. Небагатою була також збірка матеріалів нижнього шару (133 вироби з кременю, невеликі фрагменти кісток, грудки вохри). Однак у східній ділянці розкопу (квадрат Ч-14) виявлено фрагмент вогнища (його східна частина залишилась у недослідженій ділянці)²¹.

1976 р. Дослідження сезону 1976 р. мали два головних завдання – закінчення розкопок нижнього культурного шару на ділянці розкопу II, розкритій у 1975 р. (площа 100 м²) та закладення нової східної прирізки до розкопу I (площа 200 м²)²². Подамо короткий підсумок результатів цих досліджень.

Розкоп II. Культурний шар II залягав нерівномірно, концентрація артефактів зростала у напрямі з півдня на північ. Це може бути ще одним підтвердженням припущення В. Савича, що південна частина розкопу II охоплює периферію поселення. Збірка крем'яних виробів налічує 1024 екз. Трапляються також поодинокі погано збережені кістки та грудочки вохри. Було виявлено одну невелику споруду з вогнищем²³.

Розкоп I. Концентрація артефактів культурного шару II рівномірна, із кількома невеликими скупченнями. У культурний шар I матеріали залягали дуже рідко. Колекції крем'яних виробів з нижнього та верхнього культурних шарів налічували, відповідно, 8622 та 745 екз.²⁴ У культурному шарі II було зафіксовано залишки трьох вогнищ. Два з них досліджено частково, оскільки

їхні фрагменти (відповідно східний та північний) залишилися на не розкопаній ділянці пам'ятки²⁵.

1977 р. Закладено нову північно-східну прирізку до розкопу І (площа 200 м²). На усій площі було досліджено лише культурний шар І, тоді як нижній культурний шар – тільки у південній частині ділянки (100 м²). Загальна збірка виробів з кременю становить, відповідно, 5862 (культурний шар ІІ) та 4370 екз. (культурний шар І)²⁶. Досить велика колекція остеологічних решток зафіксована у нижньому культурному шарі. Вони концентрувались переважно у житлах (понад 300 екз. у житлі І та понад 100 екз. у житлі ІІ)²⁷. У розкопі 1977 р. було зафіксовано п'ять об'єктів: два вогнища у верхньому культурному шарі та дві житлові споруди і вогнище – у нижньому²⁸.

1978 р. Упродовж польового сезону 1978 р. закінчено вивчення нижнього культурного шару в північній частині ділянки 1977 р. (площа 100 м²) та розкопано нову площу (північно-східна прирізка до розкопу І – 150 м²). Характеризуючи стратиграфію нової ділянки В. Савич зазначає, що ґрунти дуже пошкоджені мерзлотними процесами²⁹. Колекція крем'яного інвентаря, зібрана у 1978 р., охоплює 17579 екз. з культурного шару ІІ (матеріали з обох розкопаних ділянок подано разом) та 3783 з культурного шару І (дослідник вказує на відносно малу концентрацію крем'яних артефактів верхнього шару). Також відкрито чотири вогнища в культурному шарі ІІ³⁰.

1979 р. Закладено прирізку (розкоп ІІІ) до розкопу ІІ, яка поширила межі дослідженої ділянки на схід (площа 200 м²)³¹.

Крім того, поглиблено центральну частину ділянки 1976 р. (108 м²) та зафіксовано там новий **ІІІ-й верхньопалеолітичний культурний шар**.³²

Стратиграфічну позицію нового культурного шару в звіті за 1979 р. подано таким чином: шар смугастих суглинків на глибині 1,70-2,20 від нульової (2,80 від рівня денної поверхні), який складається із темно-коричневих, вохристих, червоних, світло-коричневих смужок товщиною 10-15 см та піщаних лінз (3-6 см). Його підстеляє шар твердої окальцинованої темно-сірої глини³³ (рис. 2, Б).

На дослідженій ділянці культурного шару ІІІ зібрано 11198 крем'яних артефактів, невелику кількість остеологічних решток та грудок вохри; зафіксовано одне вогнище³⁴.

У розкопі ІІІ відкрито лише верхній культурний шар. Колекція виробів з кременю дуже бідна: 128 екз. Усі вони вкриті інтенсивною молочною патиною³⁵.

1980 р. Закінчено розкопки ділянки 1979 р. (розкоп ІІІ). Потрібно зазначити, що у цьому розкопі досліджувався лише другий культурний шар (який у звіті називається нижнім); культурний шар ІІІ не було виявлено. Колекція крем'яного інвентаря налічує 9781 екз. Також зафіксовано рештки двох вогнищ. Одне з них – найбільша вогнищева пляма на поселенні – понад 12 м²³⁶.

1981 р. Закладено нову східну прирізку до розкопу І, яку позначено як розкоп ІV (площа 210 м²). Через нестачу коштів на цій ділянці досліджувався лише культурний шар І, який на розкопаній площі виявився малопотужним (іноді концентрація артефактів становила лише 1-2 на 1 м²). Зібрано 249 крем'яних виробів, більшість з яких сильнопатиновані³⁷.

1982 р. Продовжено дослідження ділянки розкопу ІV, відкриту в 1981 р. На площі 210 м² вивчено рештки поселення культурного шару ІІ. Колекція крем'яного інвентаря налічує 1015 екз. Крім того, було завершено дослідження культурний шар І (площа 90 м²). Зібрано 84 сильнопатинованих виробів з кременю³⁸. На жаль, у звіті В. Савича не роз'яснено, чому і на якій саме ділянці розкопу вивчався перший культурний шар у цьому сезоні (адже за даними 1981 р. культурний шар І було знято з усієї площі розкопу ІV³⁹).

1983 р. Упродовж сезону 1983 р. на ділянці розкопу ІV, яка відкрита в 1981 р. (210 м²) розкопано культурний шар ІІІ. Збірка крем'яних виробів включає 26650 знахідок. Також було зафіксовано сліди п'яти вогнищ. Одне з них було досліджене частково, його східний фрагмент залишився у недослідженій частині пам'ятки⁴⁰.

1984 р. У цьому сезоні було завершено дослідження ділянки, початої у 1981 р. На площі у 200 м² уперше виявлено **верхньопалеолітичний культурний шар ІV**. Стратиграфічно цей культурний шар пов'язується із "нижньою частиною пачки смугастих світло-коричневих та темно-коричневих суглинків з тонкими (5-15 см) прошарками світло-сірого та червоного піску на глибині 2,73-2,90 м підстеленої шаром твердої окальцинованої темно-коричневої глини"⁴¹ (рис. 2, В). Помітно, що цей ґрунтовий горизонт за описом дуже подібний до верств, у яких виявлено культурний шар ІІІ. Збірка крем'яних артефактів складала 11728 екз. Жодних об'єктів виявлено не було⁴².

1985 р. Відкрито нову північну прирізку до розкопу ІV (площа 100 м²)⁴³. Звіт за цей сезон містить дані лише про культурні шари ІІ та ІІІ (опис дослідження культурного шару І з незрозумілих причин відсутній). Колекція крем'яного інвентаря культурного шару ІІІ становила 11441 екз; культурного шару ІІ – 5994 екз. Виявлено сліди одного вогнища в культурному шарі ІІ⁴⁴.

1986 р. Закладено нову прирізку до розкопу ІV (площа 140 м²), яка поширила його площу на північ. У цьому сезоні досліджувався лише верхній (перший) культурний шар. Зібрано 3306 крем'яних артефактів та невелику збірку остеологічних решток. Концентрація матеріалів була незначною, у деяких квадратах знахідки повністю відсутні⁴⁵.

Потрібно зазначити, що у звіті за 1986 р. В. Савич востаннє згадує про культурний шар ІV: "...залишки поселень нижніх пізньопалеолітичних шарів (культурні шари ІІ-ІV) залишено для досліджень у 1987 р."⁴⁶. Проте у звіті за 1987, ні за 1988 рр. інформації про найнижчий верхньопалеолітичний культурний шар немає.

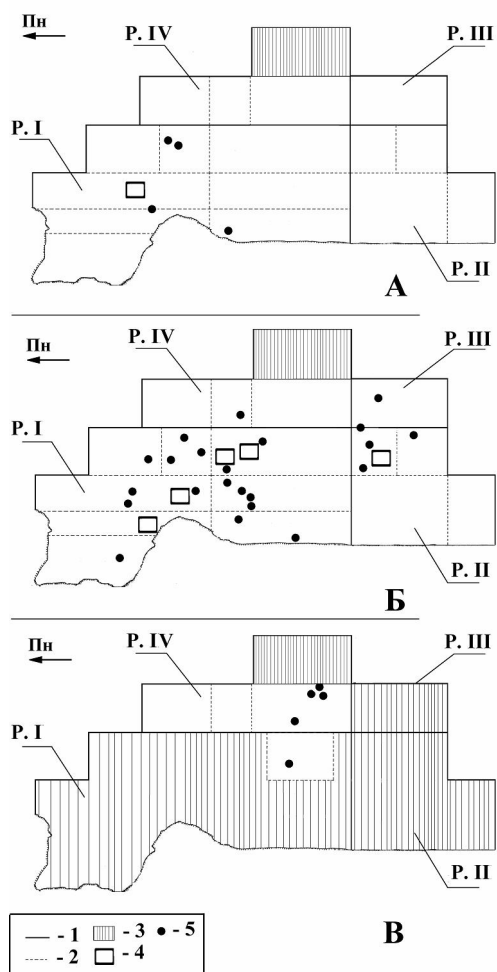

Рис. 3. Кременець І (Куличівка). Зведені плани залягання культурних решток у верхньопалеолітичних культурних шарах.

Умовні позначення:

1 – межі розкопів; 2 – межі ділянок; 3 – ділянки, на яких не виявлено означених культурних шарів; 4 – житла; 5 – сліди вогнищ.

А. Культурний шар І;

Б. Культурний шар ІІ;

В. Культурний шар ІІІ.

1987 р. Звіт про розкопки – не виявлено. Згідно даних, які містяться в звіті за 1988 р. у сезоні 1987 продовжено дослідження (розкопано культурний шар ІІ) на ділянці, відкритій у 1986 р. (площа 140 м²).

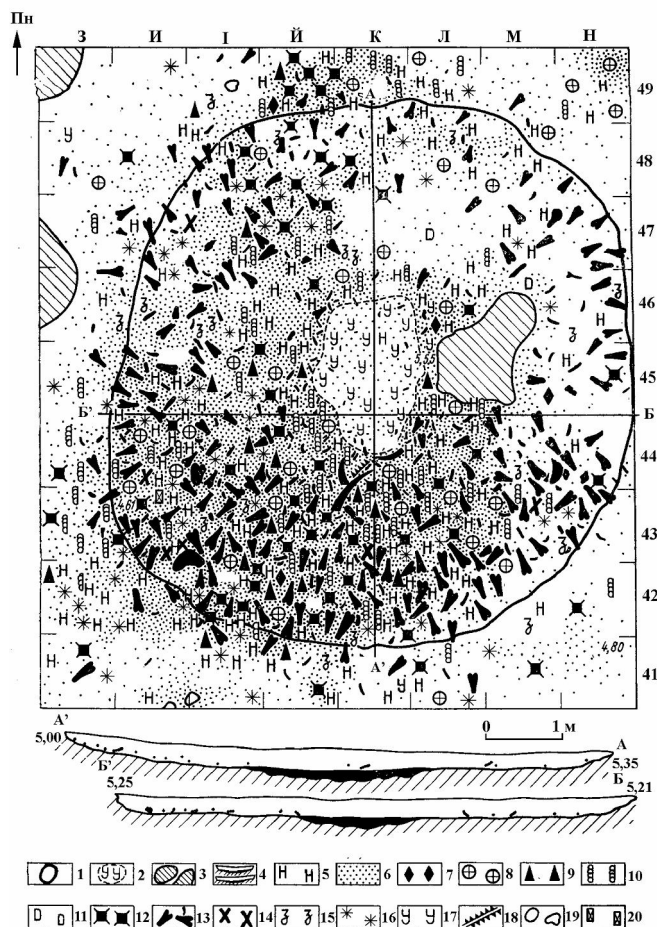

Рис. 4. Кременець І (Куличівка). Культурний шар І. Дослідження 1972 р. Житловий об'єкт (Савич, 1977, с. 122, рис. 1).

Умовні позначення:

1 – обриси житла; 2 – вогнище; 3 – господарські ями поселень доби бронзи та ранньозалізного віку; 4 – розрізи житла; 5 – нуклеуси; 6 – крем'яні пластини відщепи та покидьки; 7 – вістря; 8 – скребки; 9 – різці; 10 – пластини з крайовою ретушю; 11 – скребловидні знаряддя; 12 – інші види знарядь; 13 – кістки викопних тварин; 14 – кістяні та рогові вироби; 15 – зуби тварин; 16 – грудки вохри; 17 – вуглики; 18 – щелепи тварин; 19 – камені та кам'яні плити; 20 – рогова підвіска.

1988 р. Закінчено дослідження ділянки, розкритої у 1986 р. (площа 140 м²), розкопано культурний шар III. Колекція крем'яних виробів з цього шару складає 7804 екз.⁴⁷

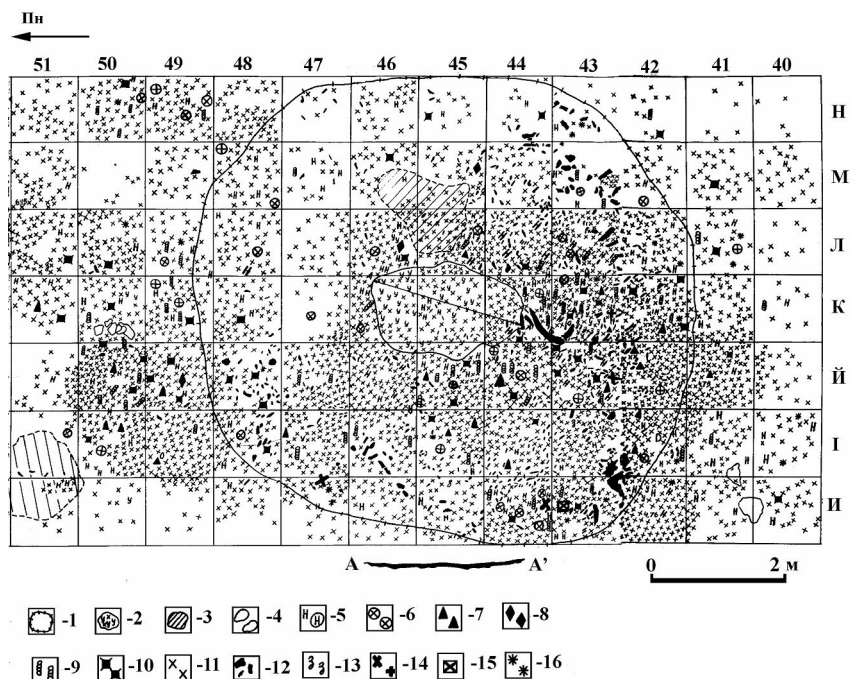

Рис. 5. Кременець І (Куличівка). Культурний шар І. Дослідження 1972 р. Житловий об'єкт (Савич, 1973, с. 52, рис. 6).

Умовні позначення:

1 – контури житла; 2 – вогнище; 3 – господарські ями поселень доби бронзи та ранньозалізного віку; 4 – кам'яні плитки; 5 – нуклеуси; 6 – скребки; 7 – різці; 8 – вістря; 9 – пластини і фрагменти пластин з краєвою ретушшю; 10 – інші види знарядь; 11 – крем'яні пластини відщепи та покидьки; 12 – кістки викопних тварин; 13 – зуби тварин; 14 – кістяні та рогові вироби; 15 – рогова підвіска; 16 – грудки вишневої та жовтої вохри.

1989 р. Останній рік польових досліджень пам'ятки експедицією В. Савича. На новій (східній) прирізці до розкопу IV (площа 200 м²) знято тільки культурні шари доби палеометалів. Дослідження верхньопалеолітичних горизонтів відкладено на наступні роки, однак роботи не були відновлені⁴⁸.

Тепер, коли ми маємо загальну культурно-хронологічну структуру пам'ятки за В. Савичем у її динаміці, спробуємо позначити **головні проблеми, пов'язані з виокремленням культурних шарів**.

Культурний шар І: частково зруйнований численними об'єктами (житлами, господарськими ямами) поселень доби палеометалів, які перерізали не лише перший культурний шар, але й нижні культурні горизонти, сприяючи змішуванню матеріалів. Цим деякі дослідники пояснюють "архаїзм" колекції І-го шару⁴⁹.

Культурний шар II: у своїх звітах В. Савич прив'язує винятково до “нижньої частини світло-коричневих суглинків жовтуватого забарвлення”.

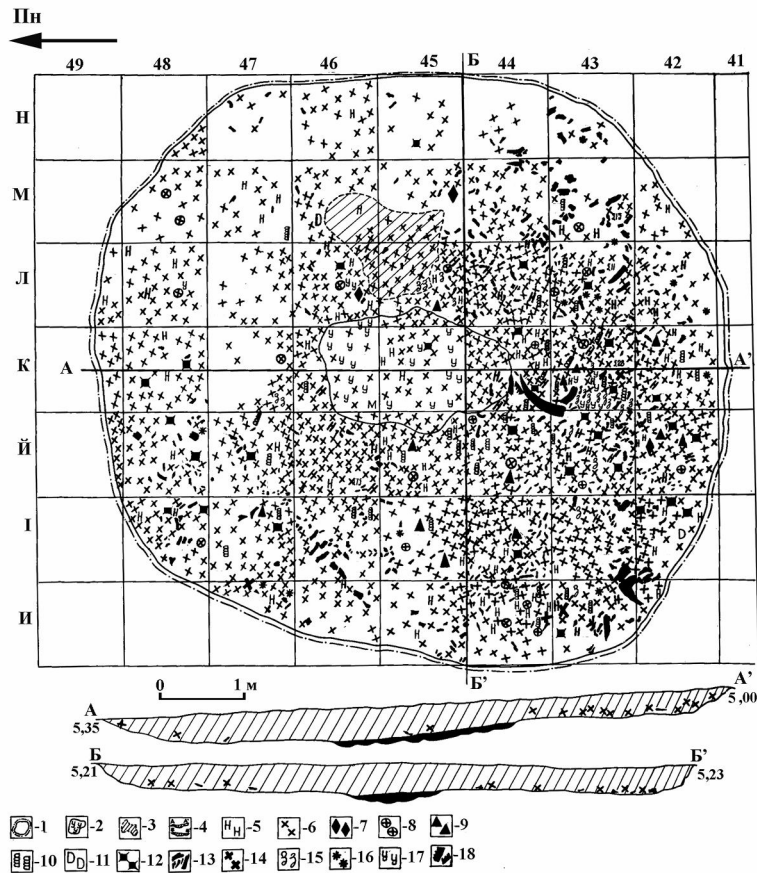

Рис. 6. Кременець І (Куличівка). Культурний шар І. Дослідження 1972 р. Житловий об'єкт (Савич, 1973, с. 53, рис. 7).

Умовні позначення:

1 – контури житла; 2 – вогнище; 3 – пізня яма; 4 – розрізи лінзи житла; 5 – крем'яні нуклеуси; 6 – крем'яні відщепи та покидьки від обробки кременю; 7 – вістря; 8 – скребки; 9 – різці; 10 – пластини та фрагменти пластин з краєвою ретушю; 11 – скреблоподібні знаряддя; 12 – інші категорії знарядь; 13 – кістки тварин; 14 – кістяні вироби; 15 – зуби тварин; 16 – грудки червоної, вишневої та жовтої вохри; 17 – вуглики перепаленого дерева та кісток; 18 – щелепи тварин.

На профілях його розкопів (наприклад, у звіті за 1976 р.) помітно, що матеріал перебуває на межі цього шару з нижнім – “шаром смугастих суглинків, який складається з темно-коричневих, вохристих, червоних, світло-коричневих смужок та піщаних лінз”. Цей прошарок, починаючи з

1979 р., В. Савич пов'язує із культурним шаром III. Геологи, які досліджували пам'ятку (зокрема, А. Богуцький) вважають, що цей шар на більшості ділянок було деформовано соліфлюкцією, а отже існує змога взаємопроникнення різночасових матеріалів⁵⁰.

Культурний шар III: проблемним є саме виділення культурного шару. Потрібно зазначити, що В. Савич у своїх звітах та подальших друкованих працях не подає деталей цього відкриття, не пояснює чому продовжив досліджувати розкопану площу трирічної давності та чому шар III не було виявлено на інших ділянках розкопів I та II. Можна припустити, що на західну частину дослідженої площі поселення III-го шару не поширювалась. Однак, найбільш західна ділянка цього поселення (розкоп 1979 р.) за концентрацією матеріалу та об'єктів не може бути периферією.

Культурний шар IV: стратиграфічні умови залягання цього культурного шару досить складні. Як і частина к/ш II та к/ш III він міститься, вірогідно, у соліфлюкційно деформованій пачці. Він також не відокремлений від третього культурного шару стерильним прошарком. Усе це робить виокремлення четвертого шару сумнівним. Це, мабуть, розумів і В. Савич. Потрібно також зазначити, що четвертий культурний шар не було виявлено на інших ділянках розкопів ні до, ні після 1984 р., а сам дослідник не згадує про к/ш IV у жодній з друкованих праць, які вийшли після 1984 р. Вірогідно, існування четвертого культурного шару було гіпотезою, яку не підтвердили наступні дослідження. Можна висловити припущення, що цей "культурний горизонт" утворився внаслідок "затягування" артефактів соліфлюкцією на нижчий стратиграфічний рівень ніж попередньо визначений В. Савичем "материк".

Окремо треба зупинитись на **проблемі фіксації житлово-побутових комплексів стоянки**. Загалом, на пам'ятці виявлено 38 об'єктів (6 жител та 32 вогнища) (Табл. 2). Аналізуючи дані про ці об'єкти у звітах В. Савича, ми натрапили на низку суперечностей, про які йтиметься нижче.

У першому культурному шарі було зафіксовано 4 зовнішніх вогнища та одне житло (рис. 3, А). У 1977 р. вийшла стаття В. Савича, присвячена житловій споруді верхнього пізньопалеолітичного шару⁵¹. У разі порівняння плану житла, поданого у цій статті та в звіті за 1972 р. (коли було відкрито споруду) помітно деякі відмінності (рис. 4; 6). На плані 1977 р. кількість кісток, які оконтурюють житло, більша (особливо у північно-східній частині). Вони також виглядають крупнішими. Щоб спробувати прояснити ситуацію, приведемо опис житла із звіту 1972 р.

Залишки житла простежено у квадратах И/Н-42/49, на глибині 5,02-5,56 м.

Житло виділяється інтенсивним скупченням культурних решток, остеологічним матеріалом та заглибленою (на 20-35 см) лінзою вохристого ґрунту. В центральній частині житла виявлено залишки овального у плані вогнища розміром 2,3 на 1,4 м з лінзою потужністю 8-15 см. У залишках житла виявлено 9578 крем'яних знахідок, 11 грудок вохри, фрагменти

кістяних знарядь. Osteологічні матеріали по краях житла залягали таким чином (подається опис північно-східної частини – квадратів К/Н-45/49): квадрат Н-47 – п'ять фрагментів гомілок мамонтів (15-20 см завдовжки); М-47 – фрагменти пластин зуба мамонта та 4 фрагменти гомілок північних оленів та коней; Н-46 – фрагмент гомілки мамонта (26 см завдовжки); Н-45 – 2 фрагменти гомілок мамонта (18-20 см завдовжки)⁵².

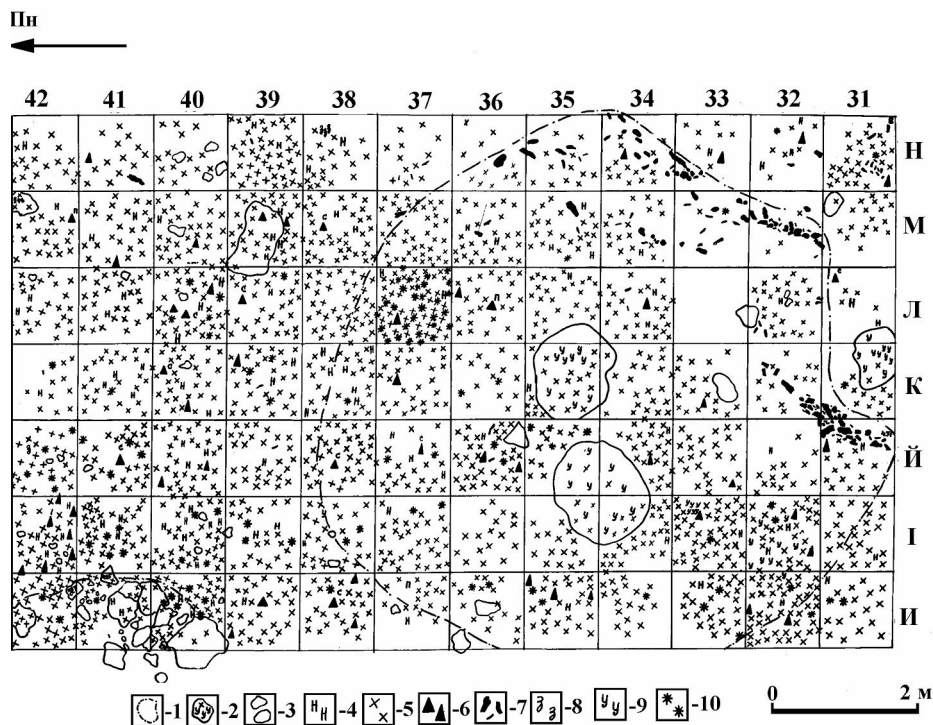

Рис. 7. Кременець І (Куличівка). Культурний шар II. Дослідження 1972 р. Житловий об'єкт (Савич, 1973, с.42, рис. 2.).

Умовні позначення:

1 – залишки житла; 2 – вогнища; 3 – кам'яні плитки та камені; 4 – крем'яні нуклеуси; 5 – крем'яні відщепи та покидьки від обробки кременю; 6 – крем'яні знаряддя; 7 – кістки тварин; 8 – зуби тварин; 9 – вуглики перепаленого дерева та кісток; 10 – грудки вишневої та жовтої вохри.

Помітно різницю між кількістю кісток у звіті та на ілюстрації до статі. Наприклад, загальна кількість osteологічних фрагментів за звітом – 12 (не враховуючи фрагментів зубів), а за статтею – понад 20 (знову ж таки не враховуючи фрагментів зубів); у квадраті Н-46 – 3 екз. (стаття) та 1 екз. (звіт). Причини цих невідповідностей тепер важко пояснити.

Можливо дослідник просто не врахував у звіті дрібних фрагментів кісток, пізніше, працюючи над статтею, включив їх до плану?

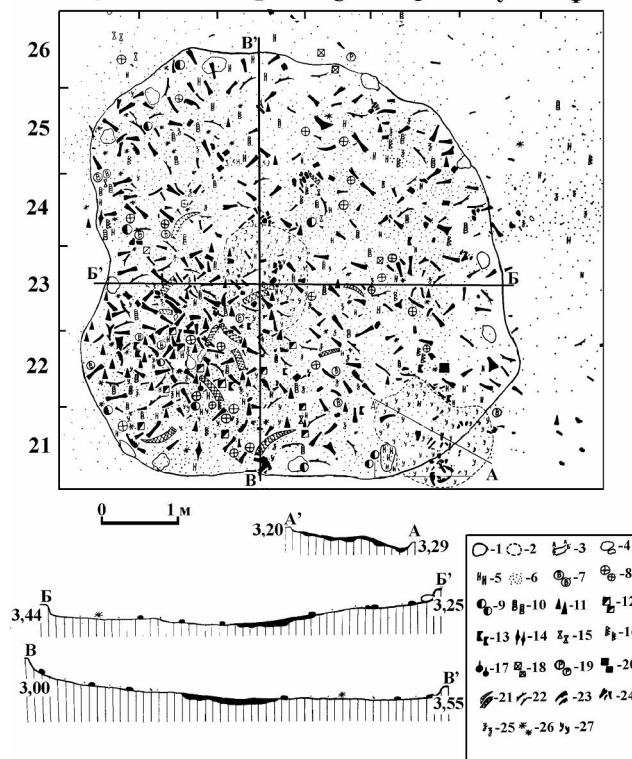

Рис. 8. Кременець І (Куличівка). Культурний шар II. Дослідження 1977 р. Житловий об'єкт (Савич, 1978, с.121, рис. III.).

Умовні позначення:

1 – контури житла; 2 – залишки вогнищ; 3 – розрізи житла і вогнищ; 4 – кам'яні плитки і камені; 5 – крем'яні нуклеуси; 6 – крем'яні пластини, сколи жовен і нуклеусів, відщепи і покидьки від обробки кременю; 7 – відбійники; 8 – скребки; 9 – скребло подібні знаряддя; 10 – пластини і фрагменти пластин з красвою ретушшю; 11 – різці; 12 – пластини і відщепи з частково ретушованим красом; 13 – пластини і фрагменти пластин, відщепи з бічними виїмками; 14 – вістря; 15 – скобелі; 16 – відщепи з красвою ретушшю; 17 – крем'яні проколки; 18 – інші категорії крем'яних знарядь; 19 – розтиральники; 20 – наконечники солотрейського типу; 21 – бивні і фрагменти бивнів мамонта; 22 – роги і фрагменти рогів північних оленів; 23 – щелепи тварин; 24 – кістки тварин; 25 – зуби тварин; 26 – грудки різнокольорової вохри; 27 – вуглики перепаленого дерева та кісток.

В будь-якому випадку ці суперечності ставлять під сумнів достовірність інших даних стосовно виявлених на пам'ятці об'єктів.

Більшість об'єктів (п'ять жител та 22 зовнішніх вогнища) сконцентровано в культурному шарі ІІ (рис. 3, Б).

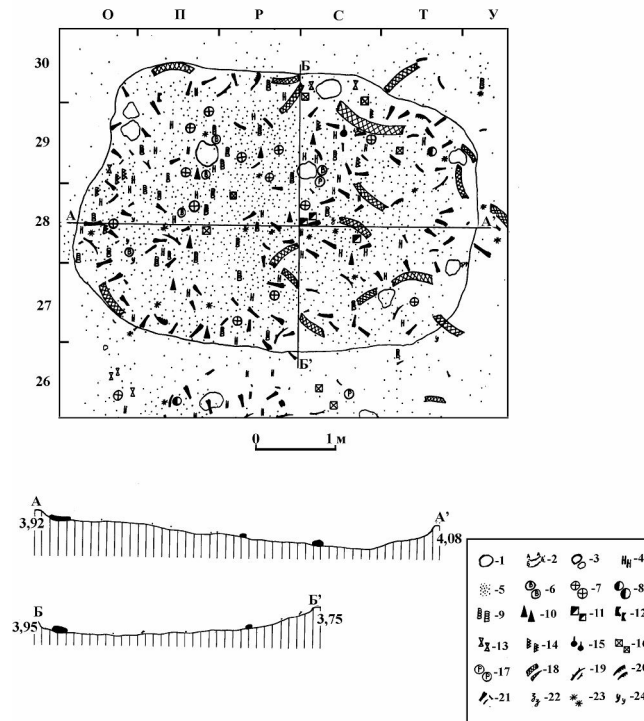

Рис. 9. Кременець І (Куличівка). Культурний шар ІІ. Дослідження 1977 р. Житловий об'єкт (Савич, 1978, с.122, рис. ІV.).

Умовні позначення:

1 – контури житла; 2 – розрізи житла; 3 – кам'яні плити та камені; 4 – крем'яні нуклеуси; 5 – крем'яні пластини, сколи жовен і нуклеусів, відщепи і покидьки від обробки кременю; 6 – відбійники; 7 – скребки; 8 – скреблоподібні знаряддя; 9 – пластини і фрагменти пластин з краєвою ретушшю; 10 – різці; 11 – пластини і фрагменти пластин та відщепи з частково ретушованим краєм; 12 – пластини і фрагменти пластин, відщепи з бічними виїмками; 13 – скобелі; 14 – відщепи з краєвою ретушшю; 15 – проколки крем'яні; 16 – інші категорії крем'яних знарядь; 17 – кам'яні розтиральники; 18 – фрагменти бивнів мамонтів; 19 – роги і фрагменти рогів північних оленів; 20 – щелепи тварин; 21 – кістки тварин; 22 – зуби тварин; 23 – грудки різнокольорової вохри; 24 – вуглики перепаленого дерева та кісток.

Потрібно зазначити, що в одній з останніх узагальнюючих статей, присвячених Куличівці, В. Савич називає дещо інші цифри: 6 жител та 15 зовнішніх вогнищ (рис. 12)⁵³. Із вогнищами все більш-менш зрозуміло – вірогідно, проаналізувавши зібраний матеріал дослідник прийшов до висновку, що деякі з плям не були залишками вогнищ. Це може стосуватися

об'єкту, виявленого у 1980 р. в розкопі ІІІ (квадрати Ж/І-1/11). Площа цього вогнища понад 12 м² (4,0 х 3,2 м) видається надто великою.

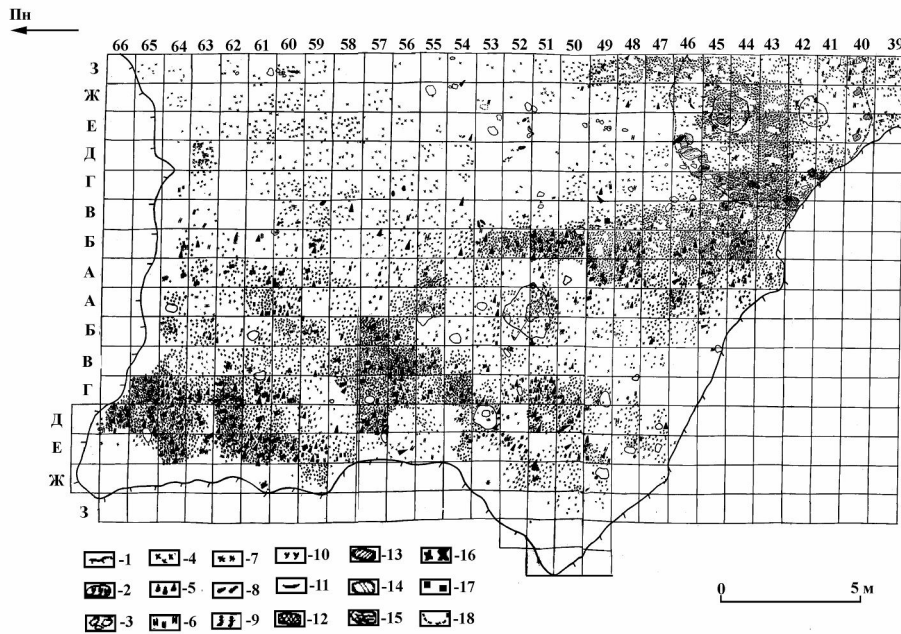

Рис. 10. Кременець І (Куличівка). Культурний шар ІІ. Дослідження 1969-1970 рр. План залягання культурних решток (Савич, 1971, с.31, рис. 2.).

Умовні позначення:

1 – край стінки кар'єру; 2 – вогнища; 3 – кам'яні плитки; 4 – кремій; 5 – крем'яні знаряддя; 6 – нуклеуси; 7 – вохра; 8 – кістки тварин; 9 – зуби тварин; 10 – вуглики; 11 – перерізи вогнищ; 12 – кам'яні плитки, що лежали у вертикальному положенні; 13 – кам'яні плитки, що лежали із нахилом назовні; 14 – кам'яні плитки, що лежали з нахилом досередини; 15 – кам'яні плитки, що лежали у горизонтальному положенні; 16 – кістяна проколка; 17 – рогова рукоятка; 18 – контури житла.

Вірогідно, ця пляма утворилась внаслідок “розмивання” вогнища, точне місцезнаходження якого тепер відновити неможливо. Складніше питання із шостим житлом. Судячи з плану культурного шару ІІ, цей об'єкт виявлено на ділянці, розкопаній у 1969 р. Однак у звіті за цей рік немає жодної інформації про житлові об'єкти. Не “читаються” сліди житла і на плані залягання культурних решток (рис. 10).

Досить специфічним є житловий об'єкт, виявлений у 1976 р. Він не мав внутрішніх вогнищ та скупчень артефактів. В. Савич визначив його як літню житлову споруду, яка функціонувала дуже короткий відрізок часу⁵⁴.

Однак на плані помітно, що обкладка, яка є, фактично, єдиним підтвердженням існування цього об'єкту, залягає спорадично, не окреслюючи форми споруди (рис. 11).

У культурному шарі III відкрито п'ять вогнищ (рис. 3, В), на ділянці IV культурного шару – жодного об'єкту.

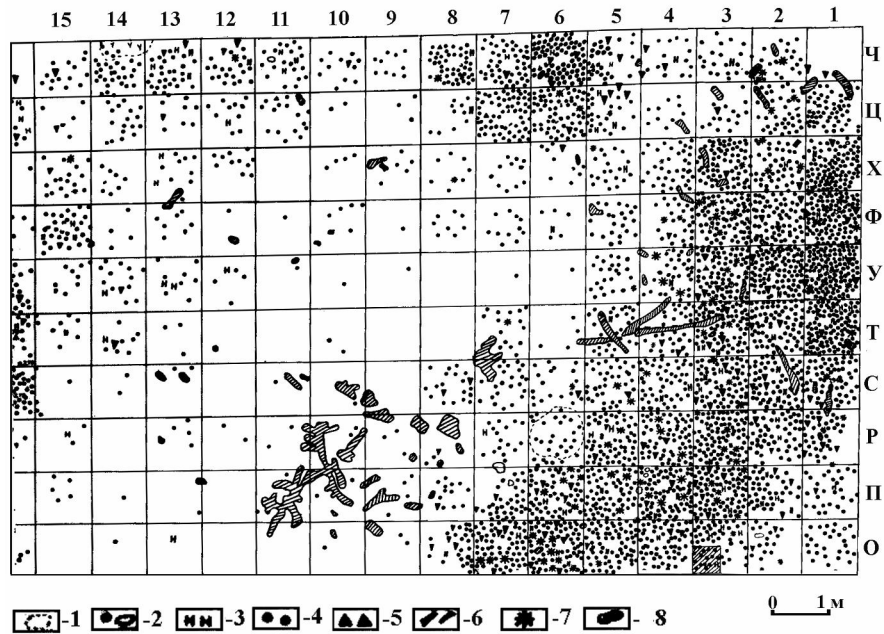

Рис. 11. Кременець І (Куличівка). Культурний шар II. Дослідження 1972 р. Житловий об'єкт (Савич, 1976, с.134, рис. VII.).

Умовні позначення:

1 – залишки вогнищ; 2 – кам'яні плитки та камені; 3 – крем'яні нуклеуси; 4 – крем'яні пластини, відщепи та покидьки від обробки кременю; 5 – крем'яні знаряддя; 6 – фрагменти кісток тварин; 7 – грудки різнокольорової вохри; 8 – кротовини.

Як можна побачити, усі житла мають сукупністю необхідних для фіксації цих об'єктів ознак – внутрішні вогнища, скупчення крем'яних виробів всередині, остеологічні рештки та кам'яні плитки по контуру, лінза заповнена вохристим ґрунтом. Однак не всі ці ознаки у випадку з Куличівкою можуть однозначно трактуватися як підтвердження існування житлових об'єктів.

Наприклад, враховуючи складну стратиграфію на деяких ділянках стоянки, ймовірно, що лінзи жител не обов'язково мали антропогенне походження. Вони могли бути природними заглибленнями, у яких внаслідок змивних процесів “осів” матеріал. Не так просто й зі скупченнями крем'яних артефактів. Якби вони були пов'язані з житлами, то їх межі повинні були б співпадати з межами споруд. Візьмемо для прикладу житло І верхньопалеолітичного шару. Як бачимо, два скупчення крем'яних виробів у

південно-західній частині споруди продовжуються поза її межами, а з північно-західного боку межа житла “відрізає” лише край великого скупчення (рис. 5). Подібне зауваження більшою чи меншою мірою стосується й інших житлово-побутових об'єктів (рис. 7; 8; 9; 10).

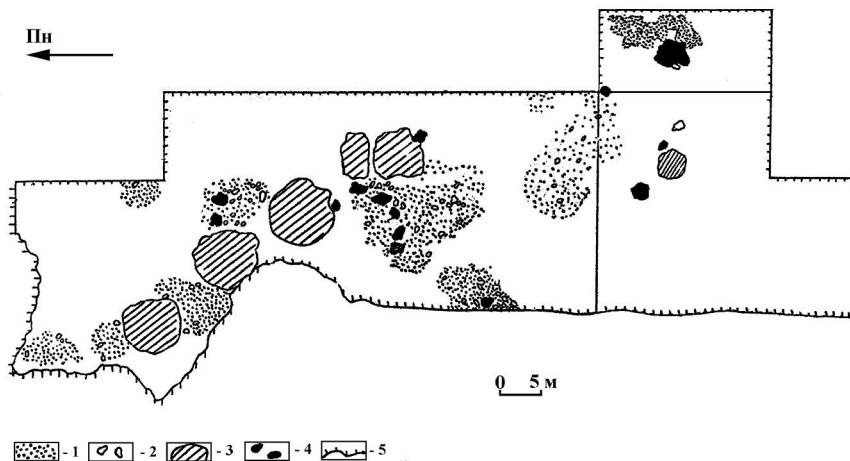

Рис. 12. Кременець І (Куличівка) План поселення другого пізньопалеолітичного шару (Савич, 1995, с.23, рис.1).

Умовні позначення:

1 – крем'яні вироби; 2 – кам'яні плити; 3 – залишки жител; 4 – рештки вогнищ; 5 – кар'єр.

Як виникла ця невідповідність? Видається, окреслюючи межі споруд, дослідник не міг прийти до “рівноваги” між усіма ознаками і віддавав перевагу певним з них (контуру лінзи, кам'яній обкладці), частково ігноруючи інші. Але для однозначної фіксації жител необхідне співпадіння усіх ознак, чи принаймні їхня несуперечність. Ускладнює ситуацію відсутність у звітах В. Савича фотографій житлових споруд. На виявлених знімках зафіксовано лише окремі фрагменти обкладки та лінз.

Наостанок потрібно наголосити, що сама можливість існування житлово-побутових комплексів Куличівки напряму залежить від “інсітності” культурних шарів пам'ятки. В. Савич був твердо переконаний у непорушності культурних горизонтів. Однак згодом деякі вчені, ґрунтуючись на результатах нових досліджень стоянки, висловили припущення, що на деяких її ділянках геологічні верстви (і, відповідно, пов'язані з ними культурні шари) зміщені внаслідок впливу природних чинників⁵⁵. Якщо це твердження відповідає дійсності, то подальші розмови щодо існування об'єктів у верхньопалеолітичних шарах Кременця І у такому вигляді, як їх було зафіксовано експедицією В. Савича, втрачають сенс.

Висновки. Роботи експедиції В. Савича були переломним етапом в історії дослідження Куличівки. Пам'ятка дістала визнання і стала одним з опорних пунктів верхнього палеоліту Східної Європи. Широкомасштабне вивчення пам'ятки було проведено дослідником надзвичайно скрупульозно з детальною фіксацією та повним описом кожного виявленого артефакту чи об'єкта; зроблений величезний об'єм польової та камеральної роботи. На жаль, через деякі особливості методики досліджень, яка застосовувалась, та, насамперед, через складність стратиграфії пам'ятки дані, одержані В. Савичем, іноді містять серйозні суперечності (насамперед, це стосується проблем виділення культурних шарів та існування житлових споруд). Для їхнього подолання необхідно виокремити у загальному масиві матеріалу чисті (ті, що походять з ділянок, де культурні шари розділені стерильними прошарками максимальної потужності) та змішані колекції; і в подальшому використовувати лише дані, отримані від аналізу чистих комплексів.

Таблиця 1

Кременець І (Куличівка). Розкопки В. Савича. Культурний шар І.
Колекція крем'яних артефактів.

Рік	№ розкопу	Розмір ділянки (м ²)	Крем'яні вироби кількість / %		
			Нуклеуси	Знаряддя	Інше
1968	I	235	208/3,6	255/4,4	5264/92
1969	I	366	157/2,5	188/3	5992/94,5
1970	I	210	67/2	133/4	3047/94
1972	I	259	230/1,4	350/2,1	15774/96,5
1975	II	200	0/0	0/0	35/100
1976	I	200	8/1,1	44/5,9	693/93
1977	I	200	59/1,3	261/6	4050/92,7
1978	I	150	61/1,6	98/2,6	3624/95,8
1979	III	200	4/3,1	1/0,8	123/96,1
1981	I	210	1/0,4	21/8,4	227/91,2
1982	IV	90	0/0	2/2,4	82/97,6
1986	IV	140	30/0,9	108/3,3	3168/95,8
Всього		2460	945/2	1537/3,3	43345/94,7

Таблиця 2

Кременець І (Куличівка). Розкопки В. Савича. Культурний шар II.
Колекція крем'яних артефактів.

Рік	№ розкопу	Розмір ділянки (м ²)	Крем'яні вироби кількість/%		
			Нуклеуси	Знаряддя	Інше
1968	I	235	171/2,2	141/1,8	7536/96
1969	I	187	204/3	187/2,7	6495/94,3
1970	I	140	153/2,2	184/2,7	6444/95,1
1971	I	210	486/1,5	693/2,2	30382/96,3
1972	I	259	219/2,8	185/2,4	7415/94,8
1974	II	150	27/4,4	67/11	514/84,6
1975	II	100	31/23,4	51/38,3	51/38,3
1976	I	200	113/1,3	500/5,8	8009/92,9
	II	100	29/2,8	76/7,4	919/89,8
1977	I	100	179/3	367/6,3	5316/90,7
1978	I	250	343/1,9	839/4,8	16397/93,3
1980	III	200	150/1,5	447/4,6	9184/93,9
1982	IV	210	76/7,4	267/26,3	672/66,3
1985	IV	100	88/1,4	171/2,8	5735/95,8
Всього		2441	2269/1,9	4175/3,6	109771/94,5

Таблиця 3

Кременець І (Куличівка). Розкопки В. Савича. Культурний шар III.
Колекція крем'яних артефактів.

Рік	№ розкопу	Розмір ділянки (м ²)	Крем'яні вироби кількість / %		
			Нуклеуси	Знаряддя	Інше
1979	I	108	118/1	386/3,4	10694/95,6
1983	IV	210	241/0,9	792/3	25617/96,1
1985	IV	100	103/0,9	191/1,7	11147/97,4
1988	IV	140	181/2,3	273/3,5	7350/94,2
Всього		558	643/1,1	1642/2,9	54808/96

Таблиця 4

Кременець І (Куличівка). Розкопки В. Савича. Культурний шар IV.
Колекція крем'яних артефактів.

Рік	№ розкопу	Розмір ділянки (м ²)	Крем'яні вироби кількість / %		
			Нуклеуси	Знаряддя	Інше
1984	IV	200	184/1,6	176/1,5	11386/96,9

Таблиця 5

Кременець І (Куличівка). Розкопки В. Савича. Культурні шари періоду
верхнього палеоліту. Вогнищеві плями.

Рік	К/ш	№ розкопу/ квадратів	Короткий опис об'єкту
1968	I	I/ Б-26/27	Розмір 1х0,9 м; краї пологі, дно з невеликим заглибленням. Лінза вогнища 5-8 см
	II	I/ А/Б-12/13	Овальне за формою, розмір 0,90х0,88 м. Лінза вогнища 3-5 см.
		I/ Ж/З-23/24	Форма овальна, діаметр 1,7 м, краї пологі, дно з невеликим заглибленням. Лінза вогнища 10-12 см.
1969	I	I/ З-42/43	Відкрито лише частину вогнища. Розмір 1х0,9.
	II	I/ А/Б-51/52	Форма овальна, розмір 1,5х1,6 м, краї пологі, дно увігнуте із невеликим заглибленням. По краях виявлено чотири ямки, а з південного краю – 2 кам'яні плитки. Лінза вогнища 4-8 см.
1970	II	I/ Е/Ж-41/42	Форма овальна, розміри 1,08х0,80 м, краї пологі, дно увігнуте з невеликими заглибленнями. Лінза вогнища 5-8 см.
		I/ Е/Ж-44/45	Форма овальна, розміри 1,50х1,20 м, краї пологі, дно увігнуте з невеликими заглибленнями. На південному краї лежала кам'яна плитка, у північній частині вогнища, на дні – ще дві плитки. Лінза вогнища 7-10 см.

1971	II	I/ М/Н-27/29	Форма овальна, трохи видовжене по лінії північний захід-південний схід, розміри 2,10х1,18 м, краї пологі, дно тарілкоподібне з невеликими заглибленнями. Лінза вогнища 4-8 см.
		I/ Л/М-24/26	Форма овальна, трохи видовжене по лінії північ-південь, розміри 2,14х1,90 м, краї пологі, лише з північного заходу майже прямовисні, дно нерівне, з невеликими заглибленнями. Лінза вогнища 5-10 см.
		I/ Й/К-23/24	Форма неправильно-овальна, трохи видовжене по лінії північний захід-південний схід, розміри 1,35х0,90 м, краї пологі, дно тарілкоподібне з невеликими заглибленнями. Лінза вогнища 4-9 см.
		I/ И/І-23/24	Форма овальна, трохи видовжене по лінії північний схід-південний захід, розміри 1,3х0,9 м, краї пологі, дно з невеликими заглибленнями. Лінза вогнища 4-6 см.
1972	I	I/ Й/Л-44/46	Форма овальна, розміри 2,3х1,4 м, краї нерівні пологі, дно увігнуте з невеликими заглибленнями. Лінза вогнища 8-15 см.
	II	I/ І/Й-34/35	Форма овальна, розміри 1,30х1,28 м, краї пологі, дно увігнуте з невеликими заглибленнями. Лінза вогнища 5-12 см.
		I/ К/Л-34/35	Форма овальна, розміри 1,18х1,03 м, краї нерівні пологі, дно увігнуте з невеликими заглибленнями. Лінза вогнища 5-13 см.
		I/ К/Л-31	Форма овальна, розміри 0,80х0,58 м, краї пологі, дно увігнуте з невеликими заглибленнями. Лінза вогнища 5-10 см.
		I/ І-44	Форма овальна, розміри 0,90х0,83 м, краї нерівні пологі, дно увігнуте з невеликими заглибленнями. Лінза вогнища 3-12 см.
		I/ К/М-43/45	Форма овальна, розміри 1,42х1,34 м, краї нерівні пологі, дно увігнуте з заглибленнями. Лінза вогнища 6-13 см. З південного боку знаходилась кам'яна плитка (26х20 см)
1975		II/ Ч-14	Фрагмент, розміри 0,9х0,4 м. Лінза вогнища 5-8 см.

1976	II	II/ Р-8	Форма овальна, розміри 0,85х0,80 м, краї пологі. Лінза вогнища 5-8 см.
		I/ Р/С-6	Форма овальна, розміри 1,01х0,98 м, краї пологі, дно увігнуте з невеликими заглибленнями. Лінза вогнища 7-10 см. З північного боку вогнища знаходилась кам'яна плитка (25х18х15).
		I/ Ч-13/14	Фрагмент, розміри 1х0,45 м, краї пологі, дно з невеликими ямками. Лінза вогнища 3-5 см.
		I/ Ц/Ч-20	Фрагмент, розміри 1,1х0,9 м, краї пологі, дно увігнуте з невеликими заглибленнями. Лінза вогнища 3-15 см.
1977	I	I/ Х/Ф-39/40	Форма овальна, розміри 1,10х0,44 м, краї пологі. Лінза вогнища 5-10 см.
		I/ Х/Ф-37/38	Форма овальна, розміри 1,08х0,45 м, краї пологі, дно з невеликими заглибленнями. Лінза вогнища 6-11 см.
	II	I/ П/Р-22/24	Форма овальна, розміри 1,2х0,9 м, краї пологі, дно нерівне з невеликими заглибленнями. Лінза вогнища 10-15 см.
1978	II	I/ Т/Ф-31/32	Форма овальна, розміри 1,7х1,6 м, краї пологі, дно з невеликими заглибленнями. Лінза вогнища 5-15 см.
		I/ С/Т-38/39	Форма овальна, розміри 1,3х1,1 м, краї пологі, дно з невеликими заглибленнями. Лінза вогнища 5-10 см.
		I/ Ц/Ч-36/37	Форма овальна, розміри 1,8х1,1 м, краї пологі, дно з невеликими заглибленнями. Лінза вогнища 5-18 см.
		I/ С/Т-41/43	Форма овальна, розміри 2,55х1,55 м, краї пологі, дно з невеликими заглибленнями. Лінза вогнища 5-9 см. На південному краю лежала опалена кам'яна плитка (23х18).
1979	III	I/ С/Ф-12/14	Форма неправильна овальна, розміри 2,5х1,6 м, краї пологі, дно з невеликими заглибленнями. Лінза вогнища 6-14 см.

1980	II	III/ Ж/І-1/11	Форма неправильна овальна, розміри 4,0х3,2 м, краї пологі, дно нерівне з п'ятьма овальними та неправильними заглибленнями (62х58, 90х66, 68х60, 54х50, 70х42), які опускались на 10-15 см нижче рівня дна. Лінза вогнища 5-18 см. На західному краї вогнища лежала велика кам'яна плитка.
		III/ Ч-1/А-1	Форма овальна, розміри 1,00х1,06 м, краї пологі, дно нерівне з невеликими заглибленнями. Лінза вогнища 1-6 см.
1983	III	IV/ Б/В-14/15	Форма неправильно овальна, розміри 1,6х1,3 м, краї пологі, дно з невеликими заглибленнями. Лінза вогнища 5-10 см.
		IV/ Ж/З-9/10	Форма овальна, розміри 1,37х1,50 м, краї пологі, дно з невеликими заглибленнями. Лінза вогнища 8-14 см.
		IV/ Ж/З-8/9	Форма овальна, трохи видовжена, розміри 1,3х1,1 м, краї пологі, дно з невеликими заглибленнями. Лінза вогнища 5-16 см.
		IV/ І-9/10	Фрагмент, розміри 1,00х1,06 м, краї пологі, дно з невеликими заглибленнями. Лінза вогнища 5-18 см.
1985	II	IV/ Г/Д-21/23	Форма овальна, розміри 1,5х1,1 м, краї пологі. Лінза вогнища тарілкоподібна 8-18 см.

Таблиця 6

Кременець І (Куличівка). Розкопки В.П. Савича. Культурні шари періоду верхнього палеоліту. Житлові споруди.

Рік	К/ш	№ розкопу/ квадратів	Короткий опис об'єкту
1970	II	I/ В/З-40/46	Форма овальна, розмір 5,5х6 м. По краях обкладено плитами та великими уламками кісток мамонтів.

1972	I	I/ И/Н-41/49	Форма майже округла, розмір 7х7,35. Виділяється лінзою вохристо забарвленого ґрунту глибиною 20-35 см. Обкладена фрагментами кісток та кам'яними плитками.
	II	I/ И/Н-31/38	Форма овальна, розмір 7х7,75. Виділяється лінзою вохристо забарвленого ґрунту глибиною 15-46 см. Краї пологі, обкладені кам'яними плитками та кістками мамонта.
1976	II	II/ О/Р-8/10	Форма овальна, розмір 2,4х2,75. Виділяється лінзою вохристо забарвленого ґрунту глибиною 15-25 см. Краї, обкладені кам'яними плитками та каменями.
1977	II	I/ О/У-21/26	Форма неправильно округла, розмір 5,6х5,5. Виділяється лінзою вохристо забарвленого ґрунту глибиною 20-35 см. У заповненні житла численні остеологічні матеріали.
		I/ О/У-27/30	Форма видовжена овальна, розмір 3,4х5. Виділяється лінзою вохристо забарвленого ґрунту глибиною 10-25 см. Краї, обкладені кам'яними плитками та каменями.

RUSLAN KOROPETS'KYJ

THE SITE KREMENETS' I IN

V. SAVYCH'S RESEARCHES (1968-1989)

The paper is dedicated to the history of research of the Paleolithic site Koulychivka. Special attention is paid to the investigations, carried out by the expedition led by V.P. Savych in 1968-1989. On the base of generalized source materials (the reports of the expedition), the short characteristics of field research of the site is made. The interpretative problems actual to nowadays are analyzed.

Key words: Upper Paleolithic, dwelling-structure, history of investigations, Koulychivka, cultural layer.

¹ Радзієвський В. Кременецькі гори. Путівник по туристському маршруту. Львів, 1976. С. 40-41.

² Иванова И. К., Ренгартен Н. В. Материалы к геологии и палеогеографии палеолитической стоянки Куличивка (Тернопольская область УССР) // Бюллетень комиссии по изучению четвертинного периода. М., 1975. №44. С. 52-53.

³ Cynkałowski A. Materiały do pradziejów Wołynja i Polesia Wołyńskiego. Warszawa, 1961. S. 12.

- ⁴ Рудинський М. Я. Дубно-Кременецька палеолітична експедиція // АП УРСР. К., 1952. Т. IV. С. 143.
- ⁵ Ситник О. С. Володимир Савич - дослідник палеоліту Куличівки // Постаті української археології. МДАПВ. Львів, 1998. Вип. 7. С. 28-30.
- ⁶ Савич В. П. Звіт про роботу Тернопільського загону палеолітичної експедиції Інституту суспільних наук за 1968 р. Львів, 1969. С. 2-3.
- ⁷ Там само. С. 2-15.
- ⁸ Савич В. П. Звіт про роботу Подільської палеолітичної експедиції за 1969 р. Львів, 1970. С. 2.
- ⁹ Там само. С. 3-24.
- ¹⁰ Савич В. П. Звіт про роботу Подільської палеолітичної експедиції за 1970 р. Львів, 1971. С. 3-29.
- ¹¹ Савич В. П. Звіт про роботу Подільської палеолітичної експедиції за 1971 р. Львів, 1972. С. 25.
- ¹² Там само. С. 3-5.
- ¹³ Савич В. П. Звіт про роботу Подільської палеолітичної експедиції за 1972 р. Львів, 1973. С. 1-40.
- ¹⁴ Там само. С. 23-24.
- ¹⁵ Там само. С. 1-40.
- ¹⁶ Савич В. П. Звіт про роботу Подільської палеолітичної експедиції за 1974 р. Львів, 1974. С. 3.
- ¹⁷ Там само. С. 3.
- ¹⁸ Там само. С. 1.
- ¹⁹ Савич В. П. Звіт про роботу Подільської палеолітичної експедиції за 1975 р. Львів, 1976. С. 2-3.
- ²⁰ Там само. С. 2.
- ²¹ Там само. С. 2-16.
- ²² Савич В. П. Звіт про роботу Подільського палеолітичного загону Карпато-Волинської експедиції за 1976 р. Львів, 1976. С. 3.
- ²³ Там само. С. 4-16.
- ²⁴ Там само. С. 16-46.
- ²⁵ Там само. С. 20.
- ²⁶ Савич В. П. Звіт про роботу Подільського палеолітичного загону Волино-Подільської експедиції за 1977 р. Львів, 1978. С. 2-63.
- ²⁷ Там само. С. 5-18.
- ²⁸ Там само. С. 5-43.
- ²⁹ Савич В. П. Звіт про роботу Подільського палеолітичного загону Волино-Подільської експедиції за 1978 р. Львів, 1979. С. 3-4.
- ³⁰ Там само. С. 3-49.
- ³¹ Савич В. П. Звіт про роботу Палеолітичного загону Волино-Подільської археологічної експедиції Інституту суспільних наук АН УРСР у 1979 р. Львів, 1980. С. 4.
- ³² Там само. С. 4.
- ³³ Там само. С. 4.
- ³⁴ Там само. С. 4-38.
- ³⁵ Там само. С. 38-42.

- ³⁶ Савич В. П. Звіт про роботу Палеолітичного загону Волино-Подільської археологічної експедиції Інституту суспільних наук АН УРСР у 1980 р. Львів, 1981. С. 4-32.
- ³⁷ Савич В. П. Звіт про роботу Волино-Подільської експедиції Інституту суспільних наук АН УРСР за 1981 р. // Звіти про роботу Волино-Подільської експедиції в м. Кременці Тернопільської області та Новобудівної археологічної експедиції Яворівська П в с. Домажирі Львівської області за 1981 р. Львів, 1981. С. 6-14.
- ³⁸ Савич В. П. Звіт про роботу Волино-Подільської експедиції Інституту суспільних наук АН УРСР за 1982 р. Львів, 1983. С. 5-33.
- ³⁹ Савич В. П. Звіт про роботу Волино-Подільської експедиції Інституту суспільних наук АН УРСР за 1981 р. // Звіти про роботу Волино-Подільської експедиції в м. Кременці Тернопільської області та Новобудівної археологічної експедиції Яворівська П в с. Домажирі Львівської області за 1981 р. Львів, 1981. С. 6.
- ⁴⁰ Савич В. П. Звіт про роботу Волино-Подільської експедиції Інституту суспільних наук АН УРСР за 1983 р. Львів, 1984. С. 5-36.
- ⁴¹ Савич В. П. Звіт про роботу Волино-Подільської експедиції Інституту суспільних наук АН УРСР 1984-1985 роки. Львів, 1986. С. 5-6.
- ⁴² Там само. С. 5-25.
- ⁴³ Там само. С. 25-26.
- ⁴⁴ Там само. С. 25-56.
- ⁴⁵ Савич В. П. Звіт про роботу Тернопільської госпдогвірної обласної археологічної експедиції Інституту суспільних наук АН УРСР за 1986 р. Львів, 1987. С. 6-21.
- ⁴⁶ Там само. С. 6.
- ⁴⁷ Савич В. П. Звіт про роботу Волино-Подільської експедиції ІСН АН УРСР у 1988 р. Львів, 1989. С. 5-30.
- ⁴⁸ Савич В.П. Звіт про роботу Волино-Подільської бюджетної експедиції ІСН АН УРСР у 1989 р. Львів, 1990. С. 5-9.
- ⁴⁹ Ситник О. Палеолітична стоянка Кременець І (Куличівка): проблеми стратиграфії культурного шару І // Наукові записки Тернопільського державного університету (Серія: Історія). 2000. Вип. 12. С. 40-42.
- ⁵⁰ Богуцький А, Ситник О. Польові дослідження верхньопалеолітичної стоянки Куличівка у Кременці // Вісник Львівського університету. Серія географічна. Львів, 2001. Вип. 28. С. 232.
- ⁵¹ Савич В. П. Жилище верхнего позднепалеолитического слоя стоянки Куличивка в Тернопольской области // Бюллетень комиссии по изучению четвертинного периода М., 1977. № 47. С. 121-127.
- ⁵² Савич В. П. Звіт про роботу Подільської палеолітичної експедиції за 1972 р. Львів, 1972. С. 18-26.
- ⁵³ Савич В. П. Поздний палеолит Волыни // Археология Прикарпатья, Волыни и Закарпатья (Каменный век). К.: Наук. Думка, 1987. С. 25.
- ⁵⁴ Савич В. П. Звіт про роботу Подільського палеолітичного загону Карпато-Волинської експедиції за 1976 р. Львів, 1976. С. 5-8.
- ⁵⁵ Богуцький А, Ситник О. Польові дослідження верхньопалеолітичної стоянки Куличівка у Кременці // Вісник Львівського університету. Серія географічна. Львів: Львівський національний університет ім. І. Франка, 2001. Вип. 28. С. 232-237;

Стаття надійшла до редколегії 20.09.2005

Прийнята до друку 28.09.2005